

7. Лихочвор В. В. Мінеральні добрива та їх застосування / В. В. Лихочвор. – Львів : НВФ «Українські технології», 2008. – 312 с.

8. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур / [В. В. Лихочвор, В. Ф. Петриченко, П. В. Івашук, О. В. Корнійчук]; за ред. В. В. Лихочвора, В. Ф. Петриченка. – 3-тє вид., випр., доп. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 1088 с.

9. *Albert Boaitay*. Grain market deregulation: a case study of the Canadian and Australian wheat boards / Albert Boaitay // Public Affairs. article first published online – 3, JUN 2013.

10. *Torben Tiedemann*. Production Risk and Technical Efficiency in Organic and Conventional Agriculture – The Case of Arable Farms in Germany / Torben Tiedemann, Uwe Latacz-Lohmann // Journal of Agricultural Economics. Volume 64, Issue 1, pages 73–96, February 2013.

11. *Maggioni L.* Lentil in the world/L. Maggioni, M. Ambrose, M. Schachl, G. Duc and ect. // Report of a Working Group on Grain Legumes. – Third Meeting 5-7 July. – Krakow (Poland), 2002. – P. 336-341.

12. *Alternative agriculture* / Committee on the role alternative farming methods in modern production agriculture. – Washington D.C., Published by National Academies Press, Halethorpe, MD, U.S.A., 1989. – 448 p.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

*

УДК 634.5:338.439.02

*Г.М. САТІНА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут садівництва НААН*

Наукове обґрунтування програми розвитку в Україні горіхоплідного виробництва

Постановка проблеми. Підґрунтям формування програмно-цільового підходу розвитку в Україні горіхоплідного виробництва є потреба розв'язання низки науково-практичних проблем і завдань, а саме: продовольчого забезпечення потреби населення в горіхах, ефективного використання агро-екологічного потенціалу країни, розвитку конкурентного напрямку виробництва в контексті світового розподілу продуктивних сил, становлення сталого та високодохідного сегмента на ринку праці, екологізації землекористування на територіях зі схилним рельєфом і ґрунтами, що зазнають ерозії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування попиту й пропозиції, підвищення внутрішнього рівня споживання горіхів, розвитку зовнішньої торгівлі плодами, удосконалення зонального розміщення садів, впровадження інноваційних технологій виробництва та обґрунтуванню нормативного рівня інвестицій у створення насаджень присвятили свої роботи А. Ядров [2], О. Шестопаль [14], Г. Саті-

на [11–13], Ф. Олещенко [13], А. Шумейко [9], О. Полухович [7], Г. Панасенко [5], А. Порембський [8], І. Сало [10], С. Кліщенко [3]. Більшість із досліджень виконані розрізнено й у віддалений проміжок часу, через що актуальним є обґрунтування комплексної програми розвитку горіхівництва в країні.

Мета статті – висвітлення основних завдань і положень державної програми, присвяченої різнобічним аспектам формування галузі горіхоплідних в Україні, а саме: стан, тенденції, проблеми та перспективи вирощування горіхів, технологічні основи й організаційно-економічні заходи розвитку галузі, потреби в інвестиціях та джерела їх покриття, фінансовий механізм і наукове забезпечення, очікувані результати й ефективність заходів.

Виклад основних результатів дослідження. Україна вирізняється сприятливими природними умовами для поширення горіха волоського, фундука та мигдалю. Разом із тим, внутрішня пропозиція горіхів не задовольняє потреб країни – у 2008-2011 роках на одну особу одержано 1,7-2,5 кг плодів на

© Г.М. Сатіна, 2013

рік, а споживання з урахуванням зовнішньої торгівлі становило лише 0,35-0,95 кг (16% від оптимального рівня). Плодоносні насадження майже повністю зосереджені в господарствах населення – 95,1% площ (13,5 тис. га). Це зумовлює стихійність внутрішньої пропозиції, формування нестандартних партій товару, складність заготівлі плодів, стримує розвиток переробної галузі та звужує асортимент вітчизняної продукції. Значний попит країн західної Європи й Азії призвів до швидкого розвитку заготівлі горіхів по всій країні. За умов високого безробіття на селі та низьких доходів населення господарства максимально вилучають плоди на продаж. Упродовж 2006-2010 років продовольчий фонд країни скоротився з 610,9 до 165,2 тис. ц, а споживання горіхів власного виробництва у 2010 році становило лише 0,02 кг на особу, решта (0,34 кг) – за рахунок імпорту. У 2011 році ця тенденція була дещо призупинена завдяки сприятливим погодним умовам – внутрішній рівень споживання зріс до 0,5 кг плодів, з яких 25% – власного виробництва.

Досвід багатьох країн показує, що суттєво підвищити обсяги валових зборів і поліпшити якість продукції можна поширенням промислової культури [15, 17]. Визначальними чинниками при цьому є: програмно-цільовий підхід до розвитку галузі, запровадження сортових типів насаджень, розміщення їх у найсприятливіших зонах, поглиблення концентрації та спеціалізації виробництва, створення агропромислових об'єднань із переробки плодів, розвиток ринкової інфраструктури, визначення джерел інвестиційного забезпечення.

Мета державної програми має відображати її соціально-економічну спрямованість і полягає у формуванні умов насичення внутрішнього ринку та розвитку експорту горіхоплідної продукції. Відповідно основними її завданнями мають бути: визначення пріоритетних напрямів розвитку галузі й організаційно-економічних і технологічних засад виконання програми [4].

Перспективи розвитку галузі насамперед пов'язані з підвищенням рівня споживання горіхів та формуванням високоспеціалізованого напрямку аграрного виробництва в умо-

вах дефіциту горіхів у світі. Відтак орієнтиром розширення вітчизняного виробництва у наступні 12 років є наближення до оптимального рівня харчування – 3,6 кг не лущених плодів на особу в рік, що зумовлює річний продовольчий фонд у 154,9 тис. т. Щодо можливостей розвитку експорту, то згідно з підрахунками фахівців ООН загальні потреби у горіхах десертного й столового призначення у світі становлять 200 млн т, а обсяги їх вирощування – 13,6 млн т (середнє за 2009-2010 рр.) [16]. При цьому в країнах Європи та Середньої Азії частка незадоволеного попиту на горіхи оцінюється у 100 тис. т плодів щороку (оцінка INRA, Франція).

Забезпечення перспективних обсягів виробництва (у 2015 р. – 81, у 2025 р. – 93 тис. т) передбачає розширення насаджень. Зокрема, площі продуктивних садів слід збільшити з урахуванням їх ротації до 23,7 тис. га, у тому числі в господарствах населення – до 14,5, у промисловому секторі – 9,2 тис. га. Для створення інтенсивних товарних насаджень площею 21,5 тис. га потреба в сортових саджанцях дорівнює 4,0 млн шт. Попит господарств населення на вегетативно розмножений садивний матеріал може сягнути 0,9 млн рослин.

Досягнення означених параметрів розвитку галузі зумовлює низку завдань і заходів організаційно-економічного та технологічного характеру.

Удосконалення сортименту горіхоплідних культур. Визначальним чинником розвитку галузі є якісний сортимент. Адже саме сорт своїми властивостями й цінними ознаками зумовлює особливості технологічних процесів вирощування та переробки плодів, обсяги виробничих витрат, споживчі переваги і зрештою конкурентоспроможність виробництва.

У Державному реєстрі сортів рослин станом на 15.01.2013 року міститься перелік придатних для поширення на території країни сортів: волоський горіх у кількості 14 (вітчизняна селекція), мигдаль – 7 (вітчизняна селекція), фундук – 4 (іноземне походження) [1]. Наведені сорти різняться зонами поширення, схемами садіння, швидкоплідністю, продуктивністю, стійкістю до уражень хво-

робами й шкідниками, якістю плодів, строками досягання врожаю і мають ретельно добиратися відповідно до конкретних умов господарювання.

Розвиток вітчизняного промислового розсадництва. Сучасні обсяги виробництва саджанців горіхоплідних культур (у 2009-2011 рр. 80-113 тис.) можуть забезпечити створення товарних садів щонайбільше на площі 850 га. Щорічна ж потреба садивного матеріалу для всіх типів насаджень визначається у 328,5 тис. рослин. Тому одним із першочергових завдань є розширення площ маточників до 19,0 га з метою забезпечення у достатній кількості закладення промислових насаджень якісним садивним матеріалом. Зокрема, слід створити 8 га сертифікованих маточників волоського горіха (схема 7x8), розширити до 7,5 га маточно-живцеві сади фундука (4x2) та додатково закласти 2 га маточних насаджень мигдалю (5x4). Вирощування безвірусного базового матеріалу слід розмістити в науково-виробничих центрах, які є оригінаторами сортів і розробниками технологій їхнього розмноження.

Оптимізація зонального розміщення виробництва. Зональне розміщення промислового сектора тривалий час залишається відкритим через незначні площі насаджень. Основними критеріями при створенні садів мають бути: відповідність ґрунтово-кліматичних умов біологічним вимогам сортів, наявність виробничої інфраструктури та транспортної мережі, екологічні пріоритети відновлення довкілля.

За ступенем прояву агрокліматичних ризиків для товарної культури горіха волоського вирізняють 4 зони: високоефективна (західний Лісостеп, рентабельність інвестицій – 30% і вище, великотоварні сади, високий рівень спеціалізації виробництва); ефективна (охоплює південно-західну частину країни за винятком приналежних до I зони територій, рентабельність інвестицій – від 10 до 30%, сприятлива для середніх і дрібних за розмірами насаджень, стійкий рівень спеціалізації), простого відтворення (частково охоплює Полісся, центральний Лісостеп та Степ, потенційний рівень рентабельності – до 10%, єдиними можливими виробниками є особисті селянські господарства);

нетоварна (простягається вглиб північного сходу країни, товарне виробництво недоцільне, горіхи вирощуватимуть на присадибних і дачних ділянках для потреб власників у плодах та озеленення) [12].

Промислове вирощування вітчизняних сортів фундука можливе в усіх ґрунтово-кліматичних регіонах країни. А ось товарні сади мигдалю доцільно розмістити в Криму (90% загальних площ) й окремих приморських районах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей (10%).

Впровадження ефективних технологій виробництва. Розвиток промислового горіхівництва тривалий час стримувався через вкрай обмежене поширення сортових типів насаджень. Науковцями обґрунтовані ефективні технології розмноження кращих сортів і закладення ними товарних садів у богарних та зрошуваних умовах. Промислові сади створюватимуться як за типовими, так й інтенсивними технологіями. Перші спрощені та менш трудомісткі. Залежно від культури й конструкції саду створення його триватиме 3-8 років (з ущільнювачами на 2-3 роки менше) – доки приріст урожайності перевищить рівень беззбитковості виробництва. Останній становить для волоського горіха в богарних умовах 10,7 (схема 10x8) та 11,1 ц/га (8x8), фундука – 5,7 (6x6) і 7,1 ц/га (5x4), а для мигдалю при зрошенні – 7,5 (7x7) та 10,4 (5x4) ц/га. У період повного плодоношення найбільш ефективними будуть незрошені сади фундука (схема 5x4) з рівнем рентабельності 187% волоського горіха (10x8 та 8x8) – 163%. У цілому ж га-лузь здатна забезпечити щороку 1,2 млрд грн грошових потоків.

Створення плодопереробної інфраструктури. Одним із найважливіших етапів одержання продукції є збір та товарна доробка плодів. Горіхи набудуть якісного стану й добре зберігатимуться за умови їх своєчасного збирання (понад 95% стиглих) і швидкої обробки (протягом 2-3 діб). А це зумовлює наявність відповідної плодозбиральної техніки (косарки, котки, струшувачі, підмітальники, підбирачі), технологічної лінії (очищення від домішків та оплоднів, миття, сушіння, калібрування, пакування плодів) і

складських приміщень для зберігання готового товару [2].

Набір плодозбиральної техніки іноземного виробництва залежно від комплектації може обійтися щонайменше у 26 тис. дол. США [18]. Вартість цеху механізованої обробки свіжозібраних плодів за прикладом угорського господарства “Lengyeltoti” (понад 200 га садів) становить 400 тис. євро [11]. Тому господарствам із незначними виробничими площами доцільно об'єднуватися у кооперативи, а державі для них передбачити пільгові дотації.

Інвестиційне забезпечення розвитку галузі. Загальні потреби інвестицій на створення 21,5 тис. га промислових садів становлять 1,8 млрд грн. Вирощування садивного матеріалу в обсязі 4,0 млн шт. потребує додаткових інвестицій на суму 54,2 млн грн, а з урахуванням попиту присадибного сектора – 65,3 млн грн. Фінансове забезпечення галузі доцільно розподілити між учасниками агропродовольчого сектора: виробниками, інвесторами, позикодавцями та державою. Спершу інвестиції в галузь здійснюватимуться за рахунок власного капіталу підприємств, залучених ресурсів і кредитів. Частину коштів у обсязі близько 10-15 млн грн на рік забезпечуватиме 1,5% збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства (чинний до 01.01.2014 року) [6]. Суттєвим джерелом інвестицій може стати цільовий фонд розвитку галузі. Залежно від обраного варіанта його формування надходження до нього щороку можуть становити в межах від 12,4 до 83,6 млн грн із покриттям загальних потреб галузі на рівні 9,4-63,0%.

Законодавчий і науковий супровід розвитку галузі. Законодавчий супровід передбачає запровадження державних стандартів на плоди та вилущені ядра, садивний матеріал (мигдалю), розроблення й затвердження нормативно-правових актів із регулювання організаційних, фінансових і правничих засад функціонування й розвитку галузі. Наукове забезпечення охоплюватиме різні ланки системи «попит-пропозиція» та передусім зосереджуватиметься на удосконаленні зональних систем вирощування екологічно чистої й якісної продукції, обґрунтуванні оптимальних технологій і режимів зберігання пло-

дів за окремими стадіями товарної доробки, розробленні нових технологій та рецептур виготовлення екологічно безпечних продуктів харчування, лікарських і парфумерно-косметичних виробів із високим вмістом біологічно активних речовин, розв'язанні проблем та завдань організаційно-економічного характеру.

Реалізація положень програми дасть змогу до 2025 року закласти 21,5 тис. га промислових садів волоського горіха, фундука й мигдалю та збільшити обсяги вирощування до 92,9 тис. т плодів, що з розрахунку на особу становитиме 2,02 кг. За повного плодоношення товарних садів середньодушове виробництво та споживання горіхів можна очікувати на рівні відповідно 2,4 й 1,3 кг на рік. Розвиток товарного горіхівництва в країні є перспективним і з огляду на очікуваний соціально-економічний ефект. Адже за час реалізації програми зайнятість на селі може зрости до 10,9 тис. робочих місць або більше як у тисячу разів. Обсяги грошових потоків від продажу садивного матеріалу на період до 2025 року оцінюються у 187,3 млн грн, а в товарному вирощуванні плодів – 606,1 млн грн на рік. Надходження до бюджету від оподаткування промислового виробництва горіхів очікуються на рівні 42 млн грн щороку.

Висновки. Визначальна роль України в європейському виробництві горіхів, тривала тенденція розширення валових зборів та динамізм експорту позитивно характеризують можливості країни. Однак, визнати задовільним стан вітчизняного горіхівництва все ж не можливо. Головна причина – невідповідність виробничих можливостей споживчому попиту.

Розроблена науковцями програма до 2025 року спрямована на зростання продовольчого фонду країни у 2,2 раза, а саме на 201 тис. ц, у тому числі за рахунок збільшення власного виробництва на 53,3 тис. ц. Так, у 2011-2015 роках очікується середньодушовий рівень виробництва 1,81 кг горіхів, у 2021-2025 роках – 2,02, а споживання – відповідно 0,44 і 0,71 кг. Рентабельність промислового вирощування горіхів зростає у 3,6 раза, а грошові потоки – з 10,4 тис. грн до 41,2 млн грн. Порівняно з 2008 р. зайнятість у цьому

агросекторі збільшиться у 59 разів. Обсяги податкових надходжень до бюджету у 2021-2025 роках можуть скласти в середньому 11,6 млн грн, а це у 275 разів більше, ніж у 1997-2000 роках.

Отже, організація широкомасштабного промислового вирощування горіхів в Украї-

ні дозволить у майбутньому одержати високоякісну продукцію, що користуватиметься значним внутрішнім і зовнішнім попитом, зменшити імпортні поставки й сприятиме підвищенню зайнятості сільського населення.

Список використаних джерел

1. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2013 році (витяг станом на 18.01.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sops.gov.ua/uploads/files/documents/reyestr_sort/ReestrEU-2013.pdf. – 2013. – 17 кв.
2. *Канивец В.И.* Производство товарного ореха грецкого и его культура за рубежом / В.И. Канивец, А.А. Ядров. – К.: Полиграфический участок ИЭ АНУ, 1994. – 100 с. – (Препринт / АН Украины, ЦБС им. Н.Н. Гришко; 1994-3).
3. *Кліщенко С.В.* Формування інноваційного підходу до промислового вирощування та переробки волоського горіха / С.В. Кліщенко, В.П. Марчук // Агроінком. – 2011. – № 1-3. – С. 47–51.
4. Наукові основи та складові галузевої програми розвитку горіхівництва в Україні / [Сатіна Г.М., Олещенко Ф.Г., Кошлакова Н.М. та ін.]. – К.: Логос, 2011. – 100 с.
5. *Панасенко Г.В.* Оцінка витрат грошових коштів і затрат праці на вирощування фундука / Г.В. Панасенко // Агроінком. – 2010. – № 10-12. – С. 37–38.
6. Податковий кодекс України / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.
7. *Полюхович Е.А.* Экономическая эффективность воспроизводства и продуктивного использования плодовых и ягодных насаждений Крыма: дис. ... канд. экон. наук: 08.06.01 / Е.А. Полюхович. – К., 2001. – 194 с.
8. *Порембський А.* Грецкий орех / А. Порембський // Агрперспектива. – 2002. – № 2. – С. 27–30.
9. Ринок фруктів і ягід / [Шумейко А. І. та ін.]; за ред. О.Ю. Єрмакова. – К.: Дільниця оперативного друку, 2001. – 84 с.
10. *Сало І.А.* Розвиток ринку плодів та ягід в Україні / І.А. Сало. – К.: Видавничий центр НУБіП, 2009. – 52 с.
11. *Сатіна Г.М.* Врахування досвіду Угорщини у вирішенні проблеми промислового вирощування горіха грецького в Україні / Г.М. Сатіна // Економічні науки: [зб. наук. пр.]. – Х.: ХДТУСГ, 2004. – № 25. – С. 126–132.
12. *Сатіна Г. М.* Потенціал промислового виробництва грецьких горіхів в Україні та шляхи його ефективного використання: дис. ... канд. экон. наук: 08.07.02 / Г.М. Сатіна. – К., 2005. – 232 с.
13. *Сатіна Г.* Волоський горіх як бізнес / Г. Сатіна, Ф. Олещенко // Farmer. – 2009 р. – №1-2, С. 30-32.
14. *Шестопаль А.Н.* Воспроизводство и эффективность продуктивного использования плодовых и ягодных насаждений / А.Н. Шестопаль. – К.: Сільгоспосвіта, 1994. – 256 с.
15. *Dió Szerk, Szentiványi Péter, Kállay Tamásne.* – Budapest: Mezö Gazda, 2006. – 207 p.
16. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до даних: <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor>. – 2013. – 17 квіт.
17. Nut production and industry in Europe, Near East and North Africa: Proceedings of the «Expert Consultation on the Promotion of Nut Production in Europe and Near East Regions», 19-22 June 1990 / Editorial Board: U.G. Menini, H. Ölez, M. Büyükyilmaz, S. Özelkök // REUR Technical Series. – 1990. – № 411. – 412 p.
18. Nut Production Handbook for Eastern Black Walnut / Editors: James E. Jones, Rita Mueller, J.W. Van Sambeek. – Southwest Missouri Resources, Conservation & Development, 1998. – 148 p.

Стаття надійшла до журналу 19.04.2013 р.

*